

Prijevod
UDK 81:504.75
Primljen 1. 10. 2000.
Prihvaćen 16. 10. 2000.

Alwin Fill

UVOD U EKOLINGVISTIKU*

Važnost kompetentnih jezikoslovaca koji će raditi na ovakvim temama (tj. na ekologiji jezika) očevidna je kada promotrimo već pedesetogodišnju tradiciju istraživanja humane ekologije. Prilično je šokantna spoznaja da je većina autora u tom području propustila uzeti u obzir jezik kao dio čovjekova okoliša.

Einar Haugen (1972b:328)

1. OSNOVI EKOLINGVISTIKE

Kada je Ernst Haeckel 1866. godine uveo nazivak „ekologija”, smatrajući pod tim pojmom znanost o „međudjelovanjima između organizama i između organizama i okoliša”, mislio je prvenstveno na biologiju, za koju je predložio jedan nov cjelovito-sustavan način promatranja. No, Haeckelova novotvorenicu pokazala se uspješnom i izvan prvotno mišljenoga okvira, postavši sedamdesetih godina ovoga stoljeća kulturnom riječi i davši naziv jednome pokretu, koji se želi suprotstaviti prevelikoj promjeni i iskorištavanju „prirode”. (O povijesti ekologije vidi: Nennen, 1991:74 – 82). To je imalo za posljedicu da se riječ „ekologija” proširila i na druga područja znanosti, i to u prenesenom, većinom ponešto nepreciznom značenju. Tako postoji „ekologija duha” (Bateson, 1972), „ekologija odnosa” (Steiner, 1985; Willi, 1985), „ekologija društva” (Hawley, 1950) i „ekologija ponašanja” (Krebs i Davies 1978).

Većina autora pri tome stavlja u prvi plan aspekt **međudjelovanja**, kao odnosa između ravnoteže, potiskivanja i povratne veze, koji se s **procesualnoga očišta** može uočiti kod gotovo svih pojava na ovome svijetu. Ekologija ujedno podrazumijeva **zajedništvo**, a ne rast na štetu drugoga, **surazvitak** umjesto samoostvarenja (Willi, 1985), **dotir** umjesto izolacije. No, za ekološko očišće odlučujući je vrijednosni sud kojim se malome daje prednost pred velikim i koji se suprotstavlja širenju moćnijega na štetu slabijega. Kao znanstveni model ekologija uzima u obzir načela **samoorganizacije** (Prigogine i Stengers, 1986) i **umrežavanja** (Vester, 1991); ona promatra međuigru snaga, no pri tome **nije vrijednostno neutralna**, nego daje prednost napetosti između mnogih nasuprot pritisku nekolicine, brani ono što ostaje isto ili se smanjuje spram onoga što raste. Na taj način ekologija pokušava spasiti **raznolikost** malih i srednjih pojava od jednolikosti velikih pojava.

* Ovaj je tekst prijevod prvih dvaju poglavlja iz knjige Alwina Filla *Ökologuistik: eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr, 1993, str. 1–29 (uz dopuštenje izdavača).

Pojam „ekologije” prvi put je primijenjen na jezik 1970. godine. Te je godine Einar Haugen održao predavanje pod naslovom *An Ecology of Language* (hrv. Ekologija jezika), a dvije godine nakon toga objavio je zbornik članaka pod istim naslovom. Haugen primjenjuje taj izraz u socio- i psiholingvistici: kao što se različite životinjske i biljne vrste nalaze u stanju ravnoteže ili konkurentne borbe, te u dobru i zlu ovise jedne o drugima, tako postoji ravnoteža ili suparništvo između različitih jezika – kako unutar država i sličnih društvenih tvorevina, tako i u mozgu višejezičnoga čovjeka. Prema Haugenu teme ekologije jezika jesu: jezična promjena (njem. *Sprachwandel*), jezični dodiri i sukobi, smrt jezika, jezično planiranje, ali i individualna dvojezičnost i usvajanje jezika. Aspekt međudjelovanja primjenjuje se pri tome na pojedine jezike i dijalekte u društvenim i psihološkim strukturama. Ekologija jezika je „proučavanje međudjelovanja između kojega jezika i njegova okoliša” (Haugen, 1972a:325).

Haugenovu misao o ekologiji jezikâ prihvatilo je i dalje razvijalo više lingvista. Harald Haarmann je drugi dio svoje studije o društvenoj višejezičnosti (1980) podnaslovio kao *Elemente einer Sprachökologie* (hrv. *Elementi jezične ekologije*) razlikujući čitav niz jezičnoekoloških varijabli, koje djeluju na jezično ponašanje u skupinama govornika. Demografske, socijalne, političke, kulturne, interakcijske i lingvističke varijable određuju jezično ponašanje skupina i pojedinaca. Na njih ne treba gledati kao na izolirane činjenice, nego kao na varijable koje se nalaze u međuodnosima i međuovisnostima, što znači da i same tvore neku vrstu ekološkoga sustava.

Lakše uočljiva paralela između biologije i lingvistike razvidna je u Denisonovu članku *A Linguistic Ecology for Europe?* (1982) (hrv. *Jezična ekologija za Europu?*), gdje se životinjske i biljne vrste kojima prijete izumiranje uspoređuju s jezicima kojima prijete izumiranje. Ne sasvim ozbiljno ovdje se jezičnoekološki pokret pod nazivom *Green Speech* (hrv. *Zeleni govor*) uspoređuje s organizacijom za zaštitu okoliša Greenpeace.

Usporedba jezika sa živim bićima vidljiva je u porabi izraza kao što su „smrt jezika”, „preživljavanje jezika”, „živi jezik”, koje su kao metafore već dulje vrijeme u uporabi. U taj niz metafora spada i izraz „ekologija jezikâ” obogaćujući ga idejom međudjelovanja (nadilazeći strukturalističku ideju). U Haugenovu smislu ekologija jezika može se svrstati u (drugom metaforom nazvanim) područje istraživanja jezičnih dodira i sukoba, pri čemu očuvanje maloga i ugroženoga tematski stoji u prvom planu. Ova prva primjena pojma ekologije na jezik čini nam se dovoljno važnom, tako da ćemo joj posvetiti posebno poglavlje.

Potpuno drukčiju sliku ekologije jezika daje Dwight Bolinger. U posljednjem poglavlju knjige *Language, the Loaded Weapon* (hrv. *Jezik, napunjeno oružje*) naslovoljenom *An Ecology of Language* povlači usporednicu između ekološkog problema onečišćenja vode i zraka sa „onečišćenjem” jezika. „Onečišćenje. Nose ga sve struje: voda, zrak, svjetlo, zvuk, jezik.” (1980:182). Kao što se zvjezdano nebo zbog onečišćenja može tek nejasno vidjeti, tako su i slike stvarnosti izobličene mutnim i razarajućim jezikom, ili što je još gore, ponegdje izrazito oštro vidljive, a drugdje potpuno prekrivene. Bolinger želi pokazati kako jezik određuje naše djelovanje i mišljenje te se kao takav može zlorabiti kao manipulator u reklamama, politici i svakodnevnom izvještavanju. Njegova je namjera da jezik postane temom javne rasprave: „Za početak, jezik mora dobiti svoje mjesto usporedno s prehranom, sigurnošću u prometu i troškovima života kao nešto o čemu svi razmišljaju i govore.” Samo govorenjem o jeziku jezik može postati „čist” kao potok prije nego je onečišćen.

Fill u svojoj knjizi *Wörter zu Pflugscharen* (1987) (hrv. *Riječi u rala*) suprotstavlja ekološku perspektivu morfološkoj. Ako je lingvistika dosad bila morfološka, utoliko što je jezik raščlanjivala u jedinice kao što su fonemi, morfemi, leksemi, rečenice i proučavala njegove strukture i djelovanja, predložena ekološka lingvistika „može razumjeti jezik u njegovoj ulozi kao dio sustava odnosa između ljudi, političkih stranaka, naroda, religija” itd. i svaki pojedini jezični iskaz vidjeti u tom svjetlu. Teme takve ekološke lingvistike jesu – slično kao kod Bolingera i općih semantičara – jezične strategije manipulacije (napose u

područjima s ekološkom problematikom), ali i uloga jezika u sukobima i pri nadvladavanju mišljenja koje teži rastu i veličini. Ta ekologija jezika postavlja ambiciozan zahtjev da bude u službi miroljubivoga subivanja svih bića – bez obzira na to posjeduju li „jezik” ili ne.

Sličnu postavku možemo naći kod Wilhelma Trampea, koji polazi od modela otvorenoga sustava jezika i svijeta. U svojoj knjizi *Ökologische Linguistik* (1990) (hrv. *Ekološka lingvistika*) Trampe razvija model sustava jezika i svijeta i pokazuje čvrstu svezu između jezičnih radnji i ranjavanja i uništavanja „prirodnoga susvijeta”.

Nazivak *ekolingvistika* primijenio je prvi put Claude Hagège (njem. 1987. *Der dialogische Mensch*) 1985. godine za tada još uvijek nepostojeću znanost o međuodnosima između čovjeka, jezika i prirodnih datosti: „Neka buduća ekolingvistika morala bi istražiti kako se „prirodna”, u pojedinu kulturu integrirana, uporišta ili oslonci integriraju u jezik. Strane svijeta, zemljopisne značajke, ljudske nastambe, elementi svemira.” (Hagège, 1987:256).

Ekolingvistika, u koju treba uvesti ova knjiga, opsežnija je od Hagègeove. Sve predstavljene postavke ekološke lingvistike ovdje se uzimaju u obzir i ujedinjuju u jednu novu granu lingvistike. Usprkos različitosti sve te postavke imaju jedan zajednički aspekt, s kojega se gleda na jezik – onaj o **međudjelovanju**, bilo da je riječ o međudjelovanjima između različitih jezika i dijalekata u jednome društvu ili takvima koja se ostvaruju putem jezika između ljudi, nacija itd. U svakom slučaju, ova se perspektiva odnosi na kategorije kao što su ravnoteža, potiskivanje, davanje i uzimanje, povratna veza te obuhvaća procesualno u jezičnom okolišu. Tu je i zauzimanje za **malo spram velikoga**, ugroženo spram sigurnoga – bez obzira na to radilo se o jezicima ili o bićima i stvarima.

Ekolingvistika je ona grana lingvistike koja uzima u obzir aspekt međudjelovanja, bilo između pojedinih jezika, između govornika i skupina govornika, ili između jezika i svijeta, i koja nastupa u interesu raznolikosti pojava i odnosa, a radi očuvanja maloga.

Strukturalistička nasuprot ekološkoj lingvistici

Kao što se u biologiji razlikuju morfološka od ekološke perspektive, tako se u lingvistici strukturalistička paradigma može suprotstaviti ekološkoj. Strukturalistička lingvistika raščlanjuje jezik na manje elemente (rečenice, lekseme, morfeme, foneme), pokazuje ili postulira opozicije i hijerarhije i služi se dihotomijama kao što su sinkronijsko, odnosno dijakronijsko proučavanje jezika ili pak dihotomija između jezičnoga sustava i jezične porabe. Nasuprot tome, ekološka lingvistika naglašava poveznice umjesto razdjelnica, veze umjesto opozicija i prvenstveno izbjegava apsolutiziranje sinkronijske ili dijakronijske perspektive. Konkretno, to znači da se svaka pojava ne promatra samo u suprotnosti sa susjednim pojavama i da se iz njih definira, nego da je se gleda kao ukljopljenu u dijalektički proces davanja i primanja: upravo je sam taj proces glavni predmet istraživanja. Pri tome strukturalistička razlikovanja služe kao instrumentarij pomoću kojega se mogu opisati međudjelovanja.

Strukturalistička lingvistika temelji se na ideji sustava. Značenje elementa nadaje se iz njegova mjesta u sustavu, koji se pak može uklopiti u druge sustave. No, strukturalistički sustav je prvenstveno statičan, sustav ravnoteže, u kojem svaka promjena izaziva novu ravnotežu. De Saussure čak govori o statičkoj lingvistici naspram jezičnoj povijesti / povijesti jezika.

I ekologija poznaje pojam sustava, a svaki se „ekosustav” može tumačiti kao vrsta strukture. No, ekosustav je uvijek nešto otvoreno, životno i dinamično, u njemu se događaju ona međudjelovanja i pomaci u ravnoteži, koji se previđaju pri „sinkronijskoj” analizi. Stoga je prvenstveno opozicija sinkronija – dijakronija ona koja strukturalizam čini neekološkim. Ekološka znanost ne povezuje sinkroniju i dijakroniju, ona tu razliku uopće ne poznaje, jer polazi od načela međudjelovanja. Tu se ne proučavaju odnosi između elemenata, nego međudjelovanja između procesa koji mijenjaju te elemente. Stoga se može reći: Strukturalizam istražuje i opisuje stanje vode na brani (sinkronija) ili nastanak valova na rijeci (dijakronija), dok ekologija promatra sam protok vode.

Ekolingvistika i povijesna lingvistika

Svaka lingvistika, koja ne promatra jezične elemente kao izolirane pojave, nego u njihovu odnosu, na neki je način strukturalistička. To isto vrijedi i za povijesnu lingvistiku, koja se bavi poviješću pojedinih jezika ili proučava određene pojave u različitim jezicima. Pri tome veliku ulogu ima usporedba, iako se istražuju samo utjecaji, a ne međudjelovanja. U posljednje vrijeme na jezičnu se promjenu gleda kao na „jezičnu evoluciju” (Samuels, 1970; Birnbaum, 1985). Pri tome „evolucija” ne znači da jezici „prirodnim odabirom” postaju sve „bolji” ili učinkovitiji, nego da se razvija međudjelovanje između jezika i kulture ili da je u pitanju zajedničko djelovanje divergencija i konvergencija. Jezična promjena nije ni napredak ni nazadak, nego se temelji na jedva predvidljivom djelovanju društvenih i psihičkih čimbenika na pojedine govornike i skupine govornika (Aitchison, 1991:234).

Ekološka perspektiva posebice je prodrla u područja gdje se radi o promjeni u prevlasti jezika u kojoj zajednici (usp. naslov *The Ecology of Language Shift*, Mackay, 1980) (hrv. *Ekologija jezičnoga pomaka*). Pojmovi *language maintenance* (hrv. očuvanje jezika), *language shift* (hrv. jezični pomak) i *language death* (hrv. smrt jezika) pokazuju o čemu se radi: pri ekološkoj perspektivi povijesti jezika manje je riječ o utjecajima jednoga jezika na drugi ili o razvitku pojedinih jezika, a više o procesima potiskivanja i silama ustrajnosti, koje postoje u određenom prostoru među konkurirajućim jezicima. Ti se procesi ostvaruju i u pojedinom dvojezičnom pojedincu i u višejezičnoj zajednici.

Ekolingvistika i kritika jezika

Kada je riječ o grani ekolingvistike koja se bavi jezikom u odnosu čovjeka prema biljkama i životinjama, često se navodi da je riječ o novom obliku kritike jezika, takoreći o ekološkoj jezičnoj cenzuri. Stoga će se u osnovama ekolingvistike tematizirati i ovaj aspekt.

Svaki oblik kritike jezika gleda na jezik sa stajališta savršenosti ili nesavršenosti, točnosti i netočnosti. Tako se pri filozofskoj kritici jezika (Fritz Mauthner i Ludwig Wittgenstein) jezik ispituje s obzirom na sadržaj stvarnosti; pri gramatičko-stilističkoj kritici jezika (Gustav Wustmann i Karl Kraus) žigošu se „deformacije u jezičnoj porabi”, „jezične gluposti”, tobožnje „propadanje jezika” i slično, dok se u političkoj kritici jezika razotkrivaju manipulacijske strategije i namjerne jezične promjene (uglavnom „druge” političke strane).

Novi oblik kritike jezika jest zahtjev za „političkom korektnošću” u jeziku, tj. zahtjev za izbjegavanjem rasizama, seksizama i etnocentrične jezične porabe, riječ je o zahtjevu koji je posljednjih godina posebno aktualan u SAD-u. Upućivanje na antropocentričnost jezika, kao u 6. poglavlju ove knjige, moglo bi biti pogrešno shvaćeno kao zahtjev za jednom takvom „cenzurom” našega govora. Stoga je ovdje potrebno jedno očitovanje: razotkrivanje antropocentričnoga imenovanja treba biti ekološka kritika jezika, no nipošto cenzura. Nikoga se u izboru riječi ne smije patronizirati, niti ograničavati u frazeologiji, nikakav „čuvar jezika” ne treba paziti na ekološki ispravno govorenje; ovdje se samo upozorava na vrednovanje sadržano u jeziku s obzirom na iskoristivost za čovjeka i pokazuje se mogućnost „ekološkoga preimenovanja”. Pokušava se osvijestiti činjenica da naš jezik sadrži sudove koji dolaze do izražaja u imenovanju „prirode” prema iskoristivosti za čovjeka. Time se jezik ne treba ograničavati, nego bolje osvijetliti i proširiti.

Ekolingvistika i pragmatika

Na ekolingvistiku se može gledati kao na dio pragmatike, koja (prema Charlesu Morrisu) proučava „izvore, primjene i učinke jezika”. Tako u sklopu pragmatike bez daljnjega neke postavke upućuju u ekološkom smjeru, a napose u onom području koje se odnosi na „jezik i sukob”, „priopćajne nesporazume”, „moć putem jezika” i slične teme.

No, u razumijevanju „porabe i djelovanja” ekolingvistika uvelike nadilazi pragmatiku: pragmatika, naime, promatra porabu i djelovanje jezika ovdje i sada i na jezik gleda kao na pragmatično pripodajno sredstvo pomoću kojega se razmjenjuje znanje, djeluje na druge ljude ili se svijet raspoređuje za pojedinca prema kategorijama. Za razliku od toga, u ekolingvistici se prvenstveno istražuju nadređena djelovanja i funkcije jezika (i njihov razvoj u filogenezi), koja se ne mogu objasniti razmjenom „govornih činova”. *Povezujući govor* (njem. *bandstiftendes Sprechen*) shvaća se jednako važan kao i *pragmatični govor* (njem. *zweckorientiertes Sprechen*), pa zbijanje šala i čavrljanje imaju isto značenje kao i pitanja i odgovori (Fill, 1990), ako ne i veće. Za razliku od posve pragmatičke perspektive, s „etolingvističkoga” stajališta nadaju se nove postavke za razumijevanje filogeneze ljudskoga jezika kao i učinci na područja „primijenjene lingvistike” kao što je nastava stranog jezika.

Područja ekolingvistike

Rasprava o ekolingvistici u usporedbi s ostalim jezikoslovnim postavkama pokazala je da ekolingvistika nije potpuno homogena znanost, koja proučava jedno jedino, oštro razgraničeno područje objekata, nego da se radi o primjeni jednoga načela na niz pojava koje su u svezi s jezikom. Ekolingvistika ne ostaje u granicama humanističkih znanosti, nego dotiče područja koja u danas prevladanoj podjeli znanosti pripadaju prirodnim znanostima – primjerice dotiče biologiju, antropologiju i etologiju, što znači da ide u susret približavanju kulturoloških i prirodnih znanosti, što se danas često postulira. Područja ekolingvistike mogu se trenutačno sažeti na sljedeći način:

Ekologija jezika

Prema Haugenovoj definiciji (1972b) ekologija jezika odgovara biološkoj „sinekologiji”. Ona proučava međudjelovanja između jezika i dijalekata u pojedinoga govornika, ali i u jezičnoj zajednici. Potiskivanje malih jezika od gospodarski moćnijih, ujednačavanje jezičnih zajednica uklaňanjem manjinskih jezika, izumiranje ili opstanak ugroženih jezika – teme su ove grane ekolingvistike, a također i ravnoteža i neravnoteža jezika te pomaci koji iz njih proizlaze u dvo- i višejezičnih govornika. Ako se ugrožene biljne i životinjske vrste zaštićuju radi njih samih kao takvih, onda je također važno od izumiranja očuvati ugrožene jezike. Ta u njima su sadržani misaoni i izražajni obrasci, što ih je čovjek stvorio i koristio, a koji će inače nestati (usp. Denison, 1982). Ekološki misliti znači uvijek smatrati malo jednako važnim kao i veliko, pa se istraživanju jezika sa samo nekoliko stotina govornika posvećuje jednako toliko pozornosti kao i još temeljitijem istraživanju kojega „svjetskoga jezika”, ako ne i više. Ova se Haugenova postavka može proširiti – sve do ekologije znakova, koja uključuje i neverbalne elemente (usp. Enninger i Haynes, 1984).

Etolingvistika

Ova grana ekolingvistike povezuje etologiju (nauk o ponašanju) s lingvistikom. Pomnije promatranje uloge jezika u ljudskome ponašanju pokazuje da doduše postoji razmjena informacija i drugi pragmatični modusi govora, ali oni nipošto nisu tako česti i važni kao što se to uglavnom pretpostavlja. Povezujuća funkcija jezika, koja se očituje u zbijanju šala, svađanju, argumentiranju, čavrljanju, pričanju priča, svakako je u prvom planu pred banalnim funkcijama pitanja, objašnjavanja, izražavanja molbe itd. Istraživanje jezične porabe pod tim aspektom daje nove uvide u nastanak jezika u ljudske vrste kao i za njegov razvitak kao sredstva tvorbe parova i zajednica, razgradnje agresije i rješavanja sukoba u raznih naroda. Etolingvistika (prvi prikazi u Eibl-Eibesfeldt 1986:676 i Heesch 1989:199) ni u kojem slučaju ne smatra razvitak tih funkcija dovršenima te osvješćivanjem mehanizama zaoštavanja sukoba i uzroka svađe pokušava pridonijeti mirnijem životu među ljudima u manjim i većim zajednicama.

Jezik i sukob

Ovo tematsko područje nastavlja se na prethodno. Dok etolingvistika proučava razvitak jezika kao sredstvo održavanja zajednice, ovdje se radi o funkcioniranju ili otkazivanju toga sredstva u konkretnim situacijama. Istraživanje mira i sukoba već se dulje vremena nadahnjuje nizom postavki (iz teorije igara, politologije, teologije), a jedino lingvistika nije do sada dala nikakvih bitnih poticaja. U ekolingvističkoj postavci jezik se poima kao protuteža fizičkoj sili, kao odbojnik koji agresiji uzima njezinu snagu. S druge pak strane, i sam jezik može zaoštriti sukobe. Mehanizmi izravnog i neizravnog podcjenjivanja, jezična eskalacija i prijelaz na fizičko razračunavanje mogu se istražiti i opisati poglavito u individualnom području. No, jezična agresija kao i primjena moći kroz jezik imaju velik utjecaj i u zajedničkom životu većih skupina. U biologiji bi ovo tematsko područje odgovaralo „demekologiji”, koja proučava međudjelovanja između pripadnika iste vrste.

Jezik među skupinama

Na jezičnu interakciju između različitih skupina često se gleda kao na primjenu moći. S toga očista posebno se promatra uloga jezika među spolovima. Ekološka će lingvistika uzeti u obzir taj aspekt, ali će proučavati i govor koji povezuje i promiče veze među ljudima. Stoga treba upozoriti na seksizme i jezične strategije moći, ali se ne smiju previdjeti elementi jezika koji tvore veze među ljudima. Osim temi „jezik i spol”, ekolingvistika se u ovom području posvećuje istraživanju jezika među skupinama, koje se razlikuju prema dobi, religiji, nacionalnosti itd. Posebna pozornost posvećuje se „zaštitnoj funkciji” što je jezik ima za manju i fizički slabiju, podređenu skupinu.

Jezik, čovjek, životinja i biljka

Sljedeće područje ekolingvistike jest istraživanje uloge jezika u suživotu čovjeka, životinja i biljaka. Često se previđa da pri ekološkim problemima, koji se gotovo svuda u svijetu zaoštravaju, jeziku pripada doduše pritažena, ali djelotvorna uloga (usp. Trampe, 1990:208). Ovdje u prvom redu treba razotkriti antropocentričnost većine jezika, tj. imenovanje i kategoriziranje „prirode” prema iskoristivosti za čovjeka. Ovamo se ubrajaju strategije distanciranja, koje se primjenjuju u općem jeziku i određenim jezicima struka (jezik lovaca), kako bi se čovjeka izdiglo iz ostale prirode ili da bi se razgradile zadržke pri ubijanju. Ovu antropocentričnost treba osvijestiti, a da to ne dovede do kritike jezika staroga stila ili čak do cenzure. No, u svakom slučaju jezik treba pridonijeti nastanku novoga ekološkoga mišljenja. Upozorit će se i na jezično ublažavanje (uljepšavanje) tretiranja prirode od strane čovjeka, kao i na jezične strategije, koje iskorištavaju čovjekovo mišljenje o rastu (njem. *Wachstumsdenken*). Sve te pojave prikazat ćemo na primjerima i ilustrirati karakterističnim tekstovima.

Prikaz ovih grana lingvistike nipošto neće moći biti iscrpan. Ova se knjiga razumijeva kao uvod i stoga će prije uputiti na problemska područja i otvoriti područja istraživanja, nego što će donijeti „rezultate” i sigurne činjenice. Stoga se poglavljima 2 do 6 dodaje popis mogućih istraživačkih tema, koji treba potaknuti na daljnji ekolingvistički rad.

2. EKOLOGIJA JEZIKA

Određeni dio lingvistike oduvijek je bio ekološki usmjeren – naime, ti su dijelovi sociolingvistike i psiholingvistike koji su se bavili suživotom nekoliko jezika. Einar Haugen je prvi uočio paralelu između života jedne biljke ili životinje u prirodnom okolišu i života jezika u društvenom ili psihološkom „okolišu”.

Haugenova iskustva kao sina useljeničke obitelji, koja je u američkom okružju očuvala norveški, ali također kao pomnoga promatrača „jezičnoga planiranja” u zemlji svojih roditelja približila su ga ekološkom aspektu tih psiholingvističkih i sociolingvističkih tema, premda žali zbog popularnosti riječi „ekologija” i iz toga proizašla slabljenja njezina značenja.

„Proučavanje međudjelovanja između bilo kojega jezika i njegova okoliša”, kako on definira „jezičnu ekologiju” (eng. *language ecology*) ima psihološku i sociološku sastavnicu: psihološka strana odnosi se na dvo- i višejezičnost govornika u kojih su ti jezici u kontaktu, međusobno utječu jedan na drugi ili se potiskuju. Sociološka se pak strana (koja se ne može posve odvojiti od psihološke) odnosi na jezike u zajednicama kao što su države, kulture, područja, gdje se jednako tako ostvaruju procesi utjecaja i potiskivanja.

Haugenovu zamisao o ekologiji jezika prihvatili su i nastavili razvijati mnogi znanstvenici. Ona se može smatrati „čvrstom paradigmom”, koja predstavlja jedno od središnjih područja ekolingvistike, pa je stoga ovdje i obrađujemo na prvom mjestu.

Psiholingvistička ekologija jezika

Na psiholingvističkom je području perspektiva višejezičnosti kao ekološkoga sustava imala manje uspjeha nego u sociolingvističkom. Možda je razlog tome – usprkos velikoj istraživačkoj aktivnosti – u činjenici što se još uvijek ne zna mnogo o tome kako se uistinu u mozgu provode procesi utjecaja, potiskivanja i međudjelovanja. Osim toga, istraživanje dvojezičnosti i višejezičnosti snažno se usredotočuje na usvajanje više jezika, pri čemu se zaboravlja na potiskivanje koje nastaje usvajanjem i primjenom kojega jezika. Uvelike je prošireno mišljenje da u psihološkom području ne vlada „potiskivanje” i „konkurencija”, te da je mozak zbog velikog broja neurona i sinapsi „neograničeno prijemčiv”. Stoga se ti različiti procesi rijetko proćavaju u svome međudjelovanju, pa se usvajanje, gubitak ili zaboravljanje jezika istražuju neovisno jedno o drugome.

Klasična studija jezičnoga dodira u čovjekovu duhu potječe od Uriela Weinreicha *Languages in Contact. Findings and Problems* (1953, njem. izd. 1968). Weinreich istražuje procese međusobnog utjecaja jezika na pojedinom govorniku (interferencije). Lingvistička je podloga strukturalistička, a Weinreich ističe promjenu sustava do koje dolazi zbog utjecaja: „Pojam interferencije podrazumijeva preslagavanje obrazaca kao posljedicu uvođenja stranih elemenata u strukturiranja područja jezika.” (1968:1)

„Interferencija” se definira kao „oni slučajevi odstupanja od norme bilo jednoga ili drugoga jezika što se zbivaju u govoru dvojezičnih osoba kao posljedica njihova poznavanja više od jednoga jezika, tj. kao posljedica jezičnoga dodira.” (1968:1)

Kako je već rećeno, Weinreichove su metode više strukturalističke, nego ekološke. Njega zanimaju interferencije na različitim jezičnim razinama, kao i strukturalni uzroci i čimbenici, koji ih olakšavaju. Ekološko pitanje u kojoj mjeri pri jezičnom dodiru jedan jezik prevladava, a drugi je ugrožen i možda nestaje, nije u središtu njegova zanimanja, no obrađuje se u kratkom odlomku o „jezičnom pomaku” (eng. *language shift*) (1968:106–110) uz navođenje nekoliko zanimljivih aspekata. Haugen, naime, postavlja pitanje u kojoj mjeri jezični pomak (definiran kao „promjena od uobičajene porabe jednoga jezika prema uobičajenoj porabi drugoga jezika”) ovisi o tematskim područjima (kod njega „funkcijama”) u kojima se jezici rabe (npr. politika, odgoj itd.) i kakva je uloga „prestiža” i „društvene vrijednosti”.

Velik broj istraživanja dvojezičnih i višejezičnih osoba prikazuje Vildomec (1971). I ovdje je naglasak i na strukturalističkom pitanju interferencija i na ekološkome pitanju, u vezi s mjenama u stupnju vladanja pojedinim jezikom tijekom vremena. Ostali radovi s jezičnoekološkim postavkama jesu Di Pietro (1968), Oksaar (1972), Albert i Obler (1978), Wandruszka (1979), Grosjean (1982) i Romaine (1989).

Dinamična višejezičnost

Na pitanje u kojoj je mjeri moguća višejezičnost ni danas se ne može sa sigurnošću odgovoriti. Na višejezičnost se danas ne gleda kao na nešto statično, kao na posjed, koji se nikada ne može izgubiti, nego ekološki kao na proces u tijeku kojeg se vladanje jezikom može kvantitativno i funkcionalno izmjestiti, pa i izgubiti (Wandruszka, 1979:76).

Suprotno uobičajenom mišljenju dvojezičari u rijetkim slučajevima jednako tečno vladaju obim jezicima; neki govore jedan jezik bolje nego drugi, drugi koriste jedan od svojih jezika u specifičnim situacijama, a treći samo čitaju ili pišu na jednom od jezika.

Grosjean (1982:vii)

Svaka „individua” dvojezičnost osjeća i doživljava različito, kao što ilustriraju iskazi dvojezičnih osoba, što ih je skupio Wandruszka (1979:41–52). Tako Albert Schweizer kaže: „Prema vlastitom iskustvu čini mi se samozavaranjem kada netko tvrdi da ima dva materinska jezika. Iako možda misli da jednako vlada obim jezicima, zapravo misli samo u jednom i samo se u njemu slobodno i kreativno izražava.” (Wandruszka, 1979:42). Stupanj ovladavanja nekolikim jezicima također je različit na pojedinim razinama jezičnoga sustava (izgovor, gramatika, rječnik i frazeologija, pragmatika). Kompetencija u rječniku i gramatici približna onoj u izvornih govornika (eng. *near-nativeness*) i te kako može biti povezana s jakim stranim naglaskom (vidi odlomak “Degree of Bilingualism” u Romaine, 1989:12–22).

Vildomec (1971:55) iznosi isto zapažanje na primjeru poznatih višejezičnih osoba, među kojima je engleski romanopisac Joseph Conrad (1857.–1924.) jedna od najzanimljivijih. Materinski jezik Josepha Conrada bio je poljski. Nakon francuskoga i njemačkoga u 20-oj je godini naučio engleski. Sve do kraja života bio je svjestan svojega poljskoga akcenta u engleskome, koji je u starosti bio sve izraženiji. Podrijetlo sintaktičkih i leksičkih interferencija u njegovim engleskim tekstovima i dalje je prijeporno (primjeri u Vildomec, 1971:57).

Posebno u višejezičnih osoba značajno osciliraju podaci o broju jezika koje je osoba govorila. Za talijanskoga kardinala Giuseppea Mezzofantija (1774.–1849.) navodi se da je aktivno govorio 12 jezika, 45 ih je pasivno poznavao, a na kojih 78 jezika mogao je razgovarati. Za njemačkoga se diplomata Emila Krebsa (1867.–1930.) tvrdi da je u različitim stupnjevima poznavao između 59 i 100 jezika, a za filologa Rasmus Raska (1787.–1832.) da je imao pasivno znanje 55 jezika, no savršeno aktivno znanje u samo dva jezika (danskome i islandskome). Povijesne osobe koje su govorile između 20 i 30 jezika bili su Mithirades, Pico della Mirandola, Jonadab Alhanar i sir William Jones (izvor: Vildomec 1971:55, navode se i drugi primjeri).

Ekološko pitanje o vremenskim oscilacijama u stupnju vladanja jezikom u većini se istraživanja ne tematizira. Ipak, neka se izvješća na ovu temu uzimaju u obzir. Leopold (1939.-1949.) u četiri sveska iscrpno dokumentira dvojezičnost svoje kćeri Hildegard, pri čemu u 3. svesku temeljito opisuje „međuigru dvaju jezika”, koja se održavala u jezičnim mješavinama, djelomičnome zaboravu i ponovnom usvajanju, kao i natjecateljskoj borbi između jezičnih sinonima. Tri primjera (iz Leopoldova *Dnevnika*, sv. 4, 1949: 100 i 101) mogu poslužiti kao ilustracija različitih jezičnih mješavina:

- (1) Ich will mein Ei *gepeelt* haben
(– engleska riječ *peel* s njemačkom morfologijom u njemačkoj rečenici)
- (2) Kein mehr Züge und kein mehr Schiffe
(– engleski red riječi i izbjavanje fleksijskoga nastavka u *kein*)
- (3) Ich habe so viel gegessen, darum habe ich so viel gewachst
(– primjena pomoćnoga glagola *haben* prema engleskoj sintaksi uz uopćavanje participa prema njemačkome obrascu)

Wode (1980) također opisuje međudjelovanje između engleskoga i njemačkoga pri prirodnome usvajanju dvojezičnosti u svoje djece. Karpf (1990) prenosi novije spoznaje termodinamike (zakone entropije) na „processe diferencijacije i rasta pri jezičnoj ontogenezi”. Za razvitak dvojezičnosti ona posebno upozorava na „različit tempo usvajanja” kod različitih dobnih skupina s obzirom na jezične razine: prvo se stabilizira fonološki sustav, dok se ostali još (sintaksa, rječnik itd.) dugo vremena dalje razvijaju (Karpf, 1990:73, 75).

Dvojezičnost često, ali ne uvijek, dovodi do kodnoga preključivanja (eng. *code-switching*), upotrebe dvaju ili više jezika ili varijeteta u istoj komunikacijskoj situaciji. Različiti aspekti ove pojave obrađuju se u Heller (1988). Prikaz kodnoga preključivanja i njegovih ostvaraja daje i Romaine (1989:110–164).

U psiholingvističku ekologiju ubraja se i istraživanje individualnoga gubitka jezika. On može biti uzrokovan promjenom prebivališta (kao u djece stranih radnika), ali i u pripadnika jezičnih manjina prodorom većinskoga jezika (vidi priloge u Sornig, 1988b). Ovdje se primjerice postavlja pitanje, na kojoj jezičnoj razini gubitak jezika počinje i kojim se redosljedom ostvaruje. Polazeći od zamisli da bi gubitak jezika mogao biti recipročan prirodnom usvajanju jezika (Roman Jakobson), Sornig (1988a:63) postavlja sljedeću pretpostavku:

Gubitak jezika odvijao bi se u sljedećim područjima: gubitak sposobnosti dijaloga, gubitak proizvodnje tekstova i razlikovanja vrsta tekstova, gubitak konotativne semantičko-leksičke spretnosti. Ono što preostaje jesu ostaci fleksijske gramatike, artikulacijska osnova (tzv. akcent), intonacijski obrasci (glazba djetinjstva), pojedini leksički fragmenti, eventualno usidreni u afektivnom području.

Individualni gubitak jezika koji izumiru ostvaruje se „prirodno”, ruku pod ruku sa smrću jezika (Dressler, 1988). Općenito se teško može istraživati odvojeno individualna od kolektivne dvojezičnosti (Mackey, 1976), a izvorno psiholingvistički nazivak „jezični pomak” danas se u prvom redu primjenjuje na procese jezičnoga potiskivanja u jezičnim zajednicama (Mackey, 1980). Te ćemo procese obraditi u sljedećem poglavlju.

Sociolingvistička ekologija jezika

Sociolingvistička ekologija ne može se strogo odijeliti od psiholingvističke. No, Hauge-
nova usporedba između borbe za opstanak biljnih i životinjskih vrsta i konkurencije među jezicima lakše se da primijeniti na socijalni negoli na psihički okoliš, te je stoga naišla na veći odjek u sociolingvističarima nego u psiholingvističarima. Paralelu s prirodnim okolišem živih bića povukao je npr. Mackey (1980:34):

I jezici moraju postojati u okolišima koji mogu biti prijateljski ili neprijateljski raspoloženi ili pak ravnodušni prema životu svakog od jezika. Jezik se može širiti kako ga rabi sve više i više ljudi, ili pak može umrijeti zbog nedostatka govornika. Jednako kao što natjecanje zbog ograničenih bioresursa stvara sukobe u prirodi, tako nastaju i sukobi s jezicima.

Još je jasnije ovu usporedbu između živih bića i jezika razradio Denison (1982:6), koji paralelu vidi prvenstveno u ograničavanju mogućnosti života i posljedici toga ugroženosti „vrsta”:

U nekom smislu svi jezici i varijeteti u području kao što je Europa stalno djeluju jedan na drugi međusobno se dopunjujući, ali i nadmećući za zemljopisni, društveni i funkcionalni životni prostor; stoga je pojam „ekologija” metaforički pogodan.

Duhovno ozračje posljednjih desetljeća, u kojem se sve više ističe čovjekova moralna odgovornost za spas biljnih i životinjskih vrsta što ih on sam ugrožava, urodilo je prema Denisonu sličnim stavom o ugroženim jezicima:

Ako je kit ulješura vrijedan posebne zaštite kao jedinstvena i ugrožena vrsta biološke evolucije, onda je to tako i s gaelskim kao jedinstvenim i ugroženim primjerkom ljudske jezične evolucije i tradicije.

Doduše, Denison upozorava na nekritičan pokret „Zelenoga govora” (eng. *Green Speech*), a želi uzeti u obzir i nužnost višejezičnosti u jezičnih manjina kao i troškove te višejezičnosti. Isto tako treba raspraviti u kojoj su mjeri opravdani zahvati izvana u obliku mjera „jezičnoga planiranja”.

U raznih autora navode se između ostaloga sljedeći čimbenici koji određuju ekološke procese s obzirom na jezik i društvo:

1. „Status” i „bliskost” (Haugen, 1972b:329)

„Riječ status koristimo u smislu moći i utjecaja u društvenoj skupini.” „Bliskost se koristi u smislu solidarnosti, zajedničkih vrijednosti, prijateljstva, ljubavi, ukratko u smislu kontakata uspostavljenih zajedničkim životom u obitelji i skupini.” Status i bliskost nisu izravne suprotnosti, nego pokazuju inverznu korelaciju, budući da između bliskih osoba mogu postojati razlike u statusu, a među nositeljima statusa razlike u bliskosti; općenito viši status kojega jezika znači manji stupanj bliskosti i obratno – kao u situacijama diglosije što ih je opisao Ferguson (1959).

2. Veća ili manja sličnost među jezicima (Mackay, 1980)

Što se tiče ovoga kriterija, Mackey je ustvrdio na primjeru Kanade da veća sličnost omogućuje da jedan jezik „usiše” drugi: „Izgleda da se slični jezici privlače, a različiti odbijaju.” Tako primjerice nizozemski ima više vjerojatnosti za opstanak ondje gdje prevladava francuski (npr. u Montrealu), dok je talijanski primjerice ondje ugrožen. „Što je jezik različitiji, to je sporiji pomak.”

3. Broj konkurentskih jezika (Mackay, 1980)

U današnje vrijeme masovne komunikacije pri svakom jezičnoekološkom procesu veliku ulogu igraju „nadjezici” (npr. bivši kolonijalni jezici engleski, francuski, španjolski). Otkako je 1969. godine „Intelsat III” prvi put omogućio komunikaciju sa svakim mjestom na kugli zemaljskoj, ograničen broj nadjezika ima sve veću važnost – na štetu područnih jezika i dijalekata. S obzirom na satelitske programe, jezična ekologija mora uzeti u obzir utjecaj tih „televizijskih jezika” na komunikacijski sustav pojedinih područja.

4. Kulturološki, vjerski i gospodarski čimbenici

Namrijeta religija i kultura trajno utječu na jezike i mogu spriječiti prevlast kojega nadjezika, kao u slučaju menonita u SAD-u i Kanadi. “La langue, gardienne de la foi” bila je krilatica u provincijskim dijelovima Quebeca, koja je jačala francuski spram engleskoga, sve dok urbanizacijom gospodarski čimbenici nisu preuzeli mjesto religijskih. Želja za gospodarskim usponom može biti tako jak čimbenik za pojedine jezike, da potpuno potisne jezičnu tradiciju:

Mnoga su amerindijanska i afrička plemena manje zainteresirana za očuvanje svojih tradicionalnih jezika, nego strani lingvisti, jezični planeri i antropolozi dovedeni da bi im pomogli organizirati prosvjetni sustav. Akulturirani plemenski vođe znaju da će postati bogatiji ako koriste engleski, francuski ili španjolski nego ako zadrže lokalni vernakular.

(Mackey, 1980)

5. Učestalost brakova između pripadnika različitih jezičnih skupina (Mackey, 1980)

Jezičnoekološki procesi ostvaruju se kroz više naraštaja i stoga ovise o učestalosti „miješanih brakova”. Ovi pak ovise o daljnjim čimbenicima kao što su religija, društveni i gospodarski položaj, rasne razlike i stupanj urbaniziranosti. Dvojezičnost djece omogućava integraciju u sustav nadmoćnoga jezika, što izaziva promjenu jezika u drugome naraštaju.

6. Funkcionalna raspodjela (Denison, 1982)

I kao dijatipovi, jezici i dijalekti nalaze se u međusobnoj konkurenciji. Europski jezici bore se za svoj „zemljopisni, socijalni i funkcionalni životni prostor”.

7. Stupanj kodificiranosti jezika i opismenjenosti njegovih govornika (Denison, 1982)

Za opstojnost kojega jezika ili dijalekta od velike je važnosti da je fiksiran i dokumentiran u rječnicima, gramatikama i mjerodavnim tekstovima. U eri radija i televizije ti tekstovi mogu biti i govoreni.

8. Intervencija izvana: jezično planiranje (Denison, 1982)

Ne zagovaraju svi lingvisti zahvate u jezičnoekološke procese, čak kada oni služe spašavanju ugroženih jezika. Planiranje se asocira s purizmom, koji su upravo u Europi zlorabile razne političke i ideološke struje. Osim toga, često se sumnja u uspjeh mjera jezičnoga planiranja:

Mnogi su od nas ... prilično sumnjičavi u učinkovitost jezičnoga planiranja ili političkih mjera glede utjecaja na prirodno djelovanje slobodnoga jezičnoga tržišta. No ipak, no ipak – što sa slučajevima poput hebrejskoga u Izraelu, i manje spektakularno, poput nacionalnoga i književnoga uspona estonskoga i finskoga primjerice, za razliku od dosad tužne priče o irskome? (Denison, 1982:9).

Doduše, jezično se planiranje promatra u posljednje vrijeme s ekološkoga aspekta difrenciranih međudjelovanja. Tako Williams u svojim „ekološkim spekulacijama” o jezičnom planiranju piše o „postupnom razvitku jezičnoga planiranja od uzimanja u obzir korpusa i statusa pa do mjesne i područne infrastrukture”. (O jezičnom planiranju vidi i druge radove u Marshall, 1991; ekološke aspekte tematizira i Joshua A. Fishman, npr. Fishman, 1989.)

Svi autori navode da se jezičnoekološki procesi nikada ne mogu odrediti monokauzalno, nego da nastaju iz djelovanja navedenih i drugih čimbenika (npr. „duha vremena” Denison, 1982:6). Upravo zato i jest teško te procese opisati kvantitativno. U tu svrhu Mackay (1980:41) predlaže tri moguće metode: „mjerenje međujezične privlačnosti, razrada profila pritiska jezika zajednice i geokodiranje jezične porabe”. Što se tiče tih metoda, on smatra da „geokodiranje stupnjeva gubitka jezika i njihovo povezivanje s mjerama jezične privlačnosti i jezičnoga pritiska” najviše može pridonijeti razumijevanju jezične ekologije.

Sustavan inventar ekoloških varijabli pri grupnoj višejezičnosti daje Haarmann (1980). To su:

1. etnodemografske varijable višejezičnosti (brojnost etničkih skupina, način naseljavanja, migracijska dinamika),
2. etnosociološke varijable (dinamika stanovništva, spolna i starosna raspodjela, društveni slojevi i obiteljske veze),
3. etnopolitičke varijable (etniya, jezik i njegov odnos prema državi),
4. etnokulturološke varijable (organizacijski oblici etničkih skupina, distanca među skupinama),
5. etnopsihičke varijable (vrednovanje vlastite i druge skupine, želja za očuvanjem etnokulture),
6. interakcijske varijable (priopćajna pokretljivost, primjena sredstava priopćavanja, čimbenici međusobnoga kontakta među skupinama) i
7. etnojezične varijable (jezična distanca, etnospecifične strategije jezičnoga djelovanja).

Prema Haarmannu (1980:199) na ove se pojedinačne varijable i područja varijabli ne smije gledati kao na izolirane pojave, nego među njima (kao i među jezicima) postoje međudjelovanja, za koja se trenutačno ne može formulirati nikakva sveobuhvatna teorija.

Fasold (1984) prvenstveno navodi čimbenike „službenoga statusa” kojega jezika, nastave (na primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj razini), postojanja književnosti (primjerice kakve

„svete knjige”) i primjene u crkvi. Daljnji radovi s ekolingvističkom perspektivom jesu Gal (1979) te radovi u Enninger i Haynes (1984).

Mali jezici pod „zaštitom prirode”

Iako se ekologija jezika bavi svakim jezikom i njegovim psihičkim i društvenim okolišem, njezino se zanimanje u prvom redu usmjerava na male, ugrožene jezike – u smislu „očuvanja raznolikosti sustava jezika i svijeta” (Trampe, 1990:201). Kao što je ekobiolozima raznolikost vrsta vrijedna očuvanja te stoga male vrste, tj. one sa samo nekoliko pripadnika, nisu samo jednakovrijedne, nego čak i važnije (te vrijedne većega istraživačkoga truda) od velikih – tako će i ekolingvist veću pozornost posvetiti malim jezicima, onima s malo govornika, nego „svjetskim jezicima”. Razlog je prvenstveno u onome što je izrekao Shakespeare (u 73. sonetu) – „tvoja ljubav snagu stječe, jer to što ljubi, dugo imat neće”¹, ali i zbog drugih razloga:

Nestankom kojega prirodnoga jezika nestaje određeni tip informacijskoga sustava jezika i svijeta – jedan iskustveni sustav. Zaštita neke raznolikosti između sustava i svijeta kao zadatak ekološke jezične zaštite time je u isti mah i zaštita raznolikih iskustvenih sustava.

(Trampe, 1990:209)

Svaki jezik, ma kako malen bio, utjelovljuje određeni način kategorizacije svijeta (usp. i Lakoff, 1983) nudeći čitavo bogatstvo izražajnih mogućnosti, od kojih se mnoge ne mogu naći ni u kojemu drugomu jeziku. U povijesti ljudskog razvitka taj se jezik mijenjao kroz tisućljeća i prilagođavao se novim okolnostima. On je dokument ljudskoga mišljenja i djelovanja, koje bi se jedva moglo rekonstruirati po njegovu nestanku.

Podaci o broju jezika na Zemlji idu od 3000 do 5000, ovisno o tome koja se definicija jezika primjenjuje. U svojoj knjizi *Guide to the World's Languages* (1987) Ruhlen navodi oko 5000 jezika, svrstanih u 17 genetskih skupina. Doduše, Ruhlenov je prikaz vrlo optimističan, jer broj jezika – kao i broj biljnih i životinjskih vrsta – stalno pada. Prema Décsyjevoj jezičnoj statistici (navedeno u: Spillner, 1991:20) u razdoblju od 1970. do 1985. godine broj jezika smanjio se od otprilike s 4500 na 2800, a izumiranje jezika se nastavlja. To vrijedi i za Europu, gdje su u posljednjih dvjesto godina nestali dalmatski i dva keltska jezika Velike Britanije (kornvalski u grofoviji Cornwall i manski jezik /*manx*/ na otoku Manu).

Posljednja govornica kornvalskoga navodno je umrla 1777. godine (Price, 1984:136; Crystal, 1987:360). Smrt manskoga statistički je prilično točno opisana (Price, 1984:81): još 1901. od otprilike 50.000 stanovnika otoka Mana, bilo je 4650 govornika manskoga jezika, i to 59 jednojezičnih. Godine 1931. više nije bilo jednojezičnih govornika toga jezika, no 529 bilo ih je dvojezično. Godine 1950. živjelo je još desetero ljudi kojima je manski jezik bio materinski, a posljednji od njih, Ned Maddrell, umro je 1974. u 97. godini. (Doduše, Europa je već u starome vijeku izgubila neke jezike, primjerice iberski i etruščanski.)

Aitchinson (1991:221) razlikuje samoubojstvo od ubojstva jezika:

Smrt se događa ili samoubojstvom ili ubojstvom. O samoubojstvu govorimo kada su stari i novi jezik slični, a o ubojstvu kada su različiti. No, treba imati na umu da između ta dva tipa smrti ne postoji uvijek jasna granica.

O simptomima različitih stupnjeva smrti jezika piše Dressler (1988:188). Kao rani znak navodi odustajanje od uporabe vlastitih imena u jeziku koji odumire. U novih polugovornika (“*semi-speakers*”) smanjuje se gramatička i leksička kompetencija, dok se komunikativna

¹ Navedeno prema hrvatskome prijevodu Ž. Čorak i Z. Mrkonjića, *prir. Janja Ciglar-Žanić*, Zagreb: Matica hrvatska, 1996., str. 52 (prim. V.P.).

kompetencija zadržava dulje. Razumijevanje („receptivna kompetencija”) se održava dulje nego proizvodnja. U kasnijim fazama nastaje „monostilizam”, tj. umirući jezik rabi se još samo u neformalnom registru i stoga prestaje biti primjenjiv u mnogim područjima i funkcijama. O promjeni u stavovima spram umirućega jezika i njegovu vrednovanju piše Dressler (1988:188).

Sociolingvistički simptom konačnoga izumiranja jest nepostojanje purističkih težnji spram masivne interferencije od premoćnoga jezika ... Novi polugovornici uopće ne primjećuju takva „kvarenja”, dok stariji tečni govornici odustaju od toga da ih dalje ispravljaju. U tome se pak zrcali promjena u stavu o jeziku: recesivni umirući jezik smatra se bezvrijednim, pak čak nevrijednim da se dalje prenosi (...) Takva promjena stava proizvodi popuštanje društvenih, sociolingvističkih i jezičnih normi, te omogućava neuklopljenost posuđenica.

Nije tako davno da su se mali jezici smatrali podređenima velikim jezicima te da su njihovim govornicima pripisivani mentalni deficiti. Tako je postojalo mišljenje da će djeca s keltskim kao materinskim (velškim, gaelskim) uvijek imati problema s računanjem. Primjena gaelskoga neko je vrijeme bila čak i zakonom zabranjena (Trudgill, 1983a:145). Neki su pak dvojezičnost držali odgovorom za emocionalne probleme, pojmovnu oskudicu i loš karakter. (Primjere za ta mišljenja navodi Weinreich, 1968:119)

Još u prvoj polovici ovoga stoljeća u većini se zemalja primjenjivala formula „jedna zemlja – jedan jezik” (usp. primjere za jezično potlačivanje u Wandruszka, 1979:54–74), a još 1979. godine Helmut Schelsky afirmativno je naveo riječi ondašnjega bavarskoga ministra prosvjete: „Hans Maier je s pravom upozorio na činjenicu da nijedna društvena ustanova, nijedan politički ustroj ne mogu postojati bez postuliranoga jezičnoga identiteta njegovih članova.” (Schelsky, 1979:21)

Međutim, istodobno s početkom promišljanja zaštite okoliša razvio se nov stav o malim jezicima i jezičnim manjinama, pa i o onim useljeničkim:

Zemlje domaćini u posljednjih su nekoliko desetljeća promijenile osjećaje o jezicima što su ih useljenici donijeli sa sobom. Mnogo je veća prihvaćenost tih jezika, a vladina politika često podupire očuvanje jezika starih i novih useljenika.

(Horvath i Vaughan, 1991: ix)

Asimilacijska politika „lonca za taljenje” gubi značenje, a države poput Švedske, Kanade i Australije provode multikulturnu umjesto monokulturne politike. „Kao odraz promijenjene politike, od asimilacijske prema multikulturnoj, nazivci kao *strani jezik* ili *useljenički jezik* zamijenjeni su nazivima *tradicijski jezik* (Kanada) ili pak jezik *zajednice* (Australija).” (Horvath i Vaughan, 1991:2).

I znanstvene udruge kao što je njemačko Društvo za primijenjenu lingvistiku (*Gesellschaft für Angewandte Linguistik* – GAL) protive se hegemoniji samo jednoga jezika. Priopćajni problemi, što ih izaziva jezična raznolikost na malome prostoru, trebaju se riješiti pojačanom nastavom stranoga jezika, a nipošto stvaranjem ili propisivanjem kakve *linguae france* (Spillner, 1991).

Od sedamdesetih godina ponovno se više ljudi izjašnjava kao govornici manjinskih jezika. U Velikoj Britaniji primjerice, izjašnjavaju se kao govornici velškoga i škotsko-gaelskoga, a u Irskoj irsko-gaelskoga (usporediti statistike u knjigama *Britain. An Official Handbook* i *Whittaker's Almanach*). To, doduše, manje govori o broju stvarnih govornika, a više o povećanom ugledu malih jezika. U mnogim državama postoji „službena” jezična raznolikost, npr. nekoliko „državnih jezika”, koji se pak razlikuju od „službeno priznatih jezika”, kao u Švicarskoj, gdje su njemački, francuski i talijanski „službeni jezici”, dok je retoromanski priznat kao „zemaljski jezik”.

Doduše, vlada bojazan da bi promjena stava o malim jezicima, nastava u školama i pozitivna politika prema manjinama u mnogim zemljama mogli stići prekasno za spas jezične

raznolikosti (barem u Europi). „Kao u slučaju gaelskoga, učinci starijega prosvjetnoga sustava i dalje se osjećaju.” (Trudgill, 1983a:147), a i ovdje je moguća usporedba s bio-ekologijom: sve dok raznolikost (vrsta, tipovi krajolika itd.) prirodno postoji, poduzima se sve da je se ukloni; koji trenutak prije nego se postigne taj cilj, ljudi se osvijeste i pokušavaju umjetnim putem spasiti dio te raznolikosti (nacionalni parkovi, zabrana iskorištavanja, ponovno naseljavanje životinjskih vrsta itd.); na sličan način države uklanjaju jezičnu raznolikost izravnim i neizravnim potlačivanjem te kratko prije kraja pokušavaju primijeniti mjere za ponovno oživljavanje, čime takoreći stavljaju svoje jezične manjine pod zaštitu prirode.

Ironija je ... što se pri tome, kao pri ostalim aspektima povećane ekološke brige, zanimanje općenito ne podiže do razine koja bi omogućila djelovanje, sve dok u mnogim slučajevima, ili u većini njih, nije prekasno (Denison i Tragut, 1990:150).

Trenutačno se u **Europi** u oko 35 država govori 60 jezika (kratak pregled o 30 „najvećih” i državama u kojima se upotrebljavaju daje Trudgill, 1983a:143). Gotovo svaka država ima manjinske jezike i gotovo je svaki jezik negdje manjinski. Države s najvećim brojem jezika jesu ruska federacija (s azijskim područjima tridesetak) i Rumunjska (petnaestak jezika, usp. Trudgill, 1983a:144). Doduše, velik broj jezičnih manjina posljedica je stvaranja velikih državnih tvorevina preko granica jezika i naroda, a i ovdje se u posljednje vrijeme kao odgovor javlja težnja da se „jezične manjine političkom autonomijom pretvore u jezične većine” (Trudgill, 1983a:149). Povratak na politički manji prostor pomaže nekim malim jezicima da postanu većinskima. Takvo je stanje nastalo nakon 1990. godine primjerice u Estoniji, Letoniji, Litvi, Sloveniji i Hrvatskoj. (O jezičnim manjinama vidi i Wandruszka, 1979:53–76, radovi u *Sociolinguistica* 4, 1990, kao i Fase, Jaspaert i Kroon, 1992.)

Kao posebno ugroženi jezici kojima prijete izumiranje smatraju se jezici koji nisu državni jezici, a govori ih manje od milijun ljudi – premda broj govornika ne govori mnogo o stupnju ugroženosti (usp. Denison i Tragut, 1990). Mali europski jezici kojih je postojanje manje ili više ugroženo jesu (broj govornika naveden prema Crystal, 1987):

- baskijski (500 – 700.000 govornika)
- bretonski (600.000 – 1.000.000 govornika)
- frizijski (250 – 350.000 govornika)
- furlanski (frijaulski, 350 – 400.000 govornika)
- gaelski (irski 30 – 100.000 i škotski 75 – 80.000 govornika)
- karelijski (Finska, Ruska Federacija, 100 – 120.000 govornika)
- ladinski (12 – 20.000 govornika)
- retoromanski (40 – 50.000 govornika)
- romani („romski jezik”, 450 – 900.000 govornika, većinom izvan Europe)
- sami (Laponija, 30 – 35.000 govornika)
- sardski (500.000 – 1.000.000 govornika)
- lužičkosrpski (Njemačka, 30 – 120.000 govornika)
- velški (500.000 govornika)
- jidiš (200 – 500.000 govornika, većinom izvan Europe)
- carerski (Sauris, 300 – 400, prema Denisonu 1988:22)

Na dulje vrijeme nisu sigurni ni drugi jezici, primjerice okcitanški (provansalski) i katalonski (vidi također Denison i Tragut, 1990).

Mali jezici izvan Europe

Sam odnos između broja jezika i država još je ekstremniji u drugim dijelovima svijeta nego u Europi. No, nestajanje jezika što se ondje odvija i koje će se dogoditi u budućnosti još je intenzivnije.

U Sjedinjenim Američkim Državama, osim engleskoga, postoji još tridesetak jezika sa 25 milijuna izvornih govornika. Visok postotak govornika manjinskih jezika imaju Havaji sa 35% (japanski, kineski, havajski) i Novi Meksiko sa 44% (španjolski, apaški, navaho, tewa) (usp. pregled kod Grosjean, 1982:47). No, i u SAD-u nestaju jezici, a od 1990. godine smanjuje se broj izvornih govornika čiji materinski jezik nije engleski (usp. Kettemann, 1992:279).

Čovjek mora ili ne mora žaliti primjerice zbog nestajanja njemačkoga u SAD-u, no slika što je nude **indijanski jezici** u svakom je slučaju potresna. U vrijeme Kristofora Columba bilo je otprilike milijun „izvornih Amerikanaca”, koji su posjedovali između 500 i 1000 jezika (Grosjean, 1982:82). Danas je preostalo još kojih 150 do 300 jezika, no samo ih 50 ima više od tisuću govornika (Crystal, 1987:320). Kao ukupan broj govornika sjevernoameričkih indijanskih jezika navodi 300.000, no vjerojatno su svi dvojezični, a teško se može utvrditi koliko ih od toga broja uopće upotrebljava starosjedilačke jezike. Samo 34% „izvornih Amerikanaca” navelo je 1970. godine neki indijanski ili eksumski jezik kao materinski (Grosjean, 1982:83). No, podaci ove vrste uglavnom su u trenutku objavljivanja statistike već zastarjeli, tako da većina prikaza daje sliku prošlosti. Spomen-godina 1992. ponovno je podsjetila na postojanje prajezika u SAD-u, no usprkos tome istraživanja višejezičnosti u SAD-u usmjerena su uglavnom na useljeničke jezike.

U **Srednjoj Americi** (70 jezika sa šest milijuna govornika) i u **Južnoj Americi** (600 jezika s jedanaest milijuna govornika) (Crystal, 1987:322) čini se da je stanje ponešto bolje. Nedostupnost nekih područja očuvala je gdjekoji jezik od nestanka, no i odgodila i otežala njihovo proučavanje. Ovdje opasnost prijeti od španjolskog i portugalskog jezika, ali više od njih od širenja gospodarstva sa Zapada. Uništavanjem prašuma uništava se i mogućnost preživljavanja malih jezičnih zajednica. Raznolikost se žrtvuje profitu. I organizacije za spas prašume (kao „Salve Floresta” u Brazilu) smatraju se pozvane da indijanska plemena područje portugalskome, kako bi ih mogle uključiti u meko korištenje šumskoga područja. Bez vlastite krivice lingvisti postaju jezičnim arheolozima: „Vjerojatno će više od tisuću plemena izumrijeti prije nego se njihovi jezici zabilježe.” (Crystal, 1987:322)

I u Australiji se razvila vrlo šarena jezična slika. Australaska radio-televizijska služba Special Broadcasting Service (SBS) emitira radijski i televizijski program na sljedećih 58 jezika (prema Horvath i Vaughan, 1991, gdje se predstavljaju ti „jezici zajednica”): albanski, arapski, armenski, novoasirski, bengalski, bugarski, bjeloruski, kantoneški, hrvatski, češki, danski, njemački, nizozemski, estonski, fidži, filipinski, finski, francuski, grčki, gujarati (sjeverna Indija), hebrejski, hindu, mađarski, indonežanski, irsko-gaelski, talijanski, japanski, kannada (jugozapadna Indija), kmerski (Kambodža), korejski, kurdski, lao (Laos, Tajland), letonski, litavski, makedonski, malteški, mandarinski, norveški, perzijski, poljski, portugalski, pandžabi (Pakistan), rumunjski, ruski, škotski gaelski, srpski, singaleški (Sri Lanka), slovački, slovenski, španjolski, švedski, tamilski, turski, ukrajinski, urdu, vijetnamski, velški i jidiš.

Iznenaduje činjenica da se u australske „jezike zajednica” ubrajaju samo useljenički jezici, a nijedan od starosjedilačkih jezika. Ti su jezici, baš kao sjevernoamerički indijanski jezici ekstremno ugroženi. Od sveukupno 500 jezika, preostalo ih je jedva 250, a samo ih šest (?) ima više od tisuću govornika (tivi, walmartjari, warlpiri, aranda, mabuyag i zapadnopustinjski). Kao što je u Južnoj Americi već izumrlo na stotine jezika, jer indijanska plemena brže izumiru nego što jezikoslovci dospiju zapisati njihove jezike, tako će i 50.000 govornika, što u Australiji još govore starosjedilačke jezike, „usisati” zapadnjačka anglofona „kultura” (usp. Romaine, 1989:38). I ovdje mjere za očuvanje jezika stižu prekasno, a dvojezična nastava i istraživački rad pri Australskom institutu za starosjedilačke studije omogućit će „jezičnu zaštitu prirode”, ali ne i slobodan i prirodan život.

Veliki jezici: engleski²

Na cijeloj kugli zemaljskoj otpada otprilike 20 jezika na svaku od dvjestotinjak država. Taj će se broj u dogledno vrijeme stalno smanjivati, jer većina od 3000 do 5000 jezika ima samo nekoliko stotina, a samo 1000 od njih više od 10.000 govornika (popis tih jezika daje Crystal, 1987:436).

Glavni uzrok stalnoga smanjivanja broja jezika na Zemlji jest prodor nekolicine velikih jezika, poglavito engleskoga. Ovaj se jezik posljednjih desetljeća probio kao *lingua franca* u gospodarstvu, znanosti, zabavi i informatici, temeljem je čitavog niza jezika pidžina (kao što su *tok pisin* u Papui Novoj Gvineji i *bislama* na Salomonskim otocima), a u stotinu dvadesetak zemalja može ga se čuti u radijskim i televizijskim programima, između ostaloga u Kini, Sloveniji, Nizozemskoj, skandinavskim zemljama i Austriji. U 21 zemlji engleski je (podatak iz 1975.) jedini službeni jezik, a u daljnjih 16 zemalja dijeli taj status s drugim jezicima (usp. Bailey i Görlach, 1982, i Viereck *et al.*, 1983).

Engleski kao materinski govori 300 milijuna ljudi, 300 milijuna kao drugi jezik, a sljedećih 100 milijuna kao strani jezik. Procjene koje obuhvaćaju govornike s nižim stupnjem jezične kompetencije došću do brojke od milijardu ljudi sa znanjem engleskoga (Crystal, 1987:358). U 60 zemalja engleski je službeni ili poluslužbeni jezik, a prevladava u stručnim područjima kao što su sport, informatika, zabavna glazba i prirodne znanosti potvrđujući se u nizu „jezika struke”, što se podučavaju u čitavom svijetu na tečajevima engleskoga kao jezika struke (vidi Kennedy i Bolitho, 1984 i Hutchinson i Waters, 1985).

Prestiž engleskoga jezika danas je toliko velik da taj jezik u najvećoj mogućoj mjeri utječe na sintaksu i rječnik svakoga jezika s kojim dolazi u dodir (vidi radove u Viereck i Bald, 1986). Ova je pojava uočena čak i u pidžina i kreolskih jezika, koji ionako imaju engleski kao osnovu (usp. Mühlhäusler, 1986). Spomenuti prestiž engleskoga i „profesionalne šanse” što ih otvara dobro poznavanje toga jezika doveli su do osnivanja škola s engleskom ili dvojezičnom nastavom u neengleskim zemljama.

Engleski kao miješani jezik s razmjerno jednostavnom gramatikom, ali s mnogim mogućnostima rječotvorbe ispunjava pretpostavke praktičnoga međunarodnoga jezika, a za razliku od planskih jezika (kao što su esperanto i volapük) usto je još i materinski jezik i jezik književnosti. Mnogi narodi vjeruju da će tek usvajanjem engleskoga moći izgraditi samosvojnu „književnost” i time steći „identitet”. Pobjednički će se hod toga jezika nastaviti, a u mnogim će zemljama u dogledno vrijeme zavladati diglosijska situacija, s engleskim jezikom kao „visokom varijantom”, a domaćim jezikom kao „niskom varijantom”. U daljoj budućnosti može se očekivati da će i u drugim dijelovima svijeta nastati velik broj varijanata engleskoga („dodirni engleski jezici”, „novi engleski jezici” (Platt, Weber i Ho, 1984)) sa starim jezicima kao supstratima (vidi i radove u Cheshire, 1991, kao i sveske 4–8 u nizu *Current trends in linguistics*, Sebeok, 1968–1971).

Neki će možda smatrati da ovdje orisano stanje treba pozdraviti, a neki da se protiv njega treba boriti. To su stanje uzrokovale gospodarske i političke okolnosti, do kojega je pak dovelo mišljenje o rastu. Može se očekivati da će se ovo stanje razvijati prema zakonima entropije (drugi termodinamički zakon), koji predviđaju uklanjanje razlika i približavanje prema stanju jednolikosti.

Sama lingvistika malo će moći poduzeti protiv nestajanja jezične raznolikosti s lica Zemlje. Ta bi se raznolikost mogla očuvati jedino radikalnom promjenom stavova i načina življenja u smjeru „ekološke svijesti” i „višedimenzionalnoga mišljenja”.

² Kritičku raščlambu globalnoga širenja engleskoga jezika daje Robert Phillipson u knjizi *Linguistic Imperialism* (1992). Jedno poglavlje iz te knjige pod naslovom „Teorijske osnove jezičnoga imperijalizma” objavljeno je u ovoj rubrici u broju 3–4 (1998), str. 168–193 (prim. V. P.).

Doduše, s ekolingvističkoga stajališta zastupat će se mišljenje da jezikoslovlje – globalno gledano – kažnjivo zapostavlja svoj trenutačno najvažniji i najpreči zadatak: bilježenje, istraživanje te po mogućnosti jačanje i spašavanje malih, još nepoznatih, ugroženih jezika! Važnije od nalaženja daljnjih zakonitosti, struktura i nastavnih metoda „velikih jezika” bilo bi da se punom snagom spasi kulturno naslijeđe malih naroda ili barem učini dostupnim novim naraštajima, pa čak i nažalost u „muzeju jezika”.

Standardni jezik i dijalekti

Svaki jezik ima područne, društvene i funkcionalne varijante. I one su u međusobnom dodiru, izložene su međudjelovanjima i tvore ekolingvistički sustav. Razni regiolekti i sociolekti utječu jedni na druge, konvergiraju i divergiraju, standard i dijalekt se dodiruju, jer je većina ljudi „višejezična u materinskom jeziku” (Wandruszka, 1979:13–39). Sve su te činjenice dobro poznate i sociolingvisti ih sve više istražuju (vidi npr. Trudgill, 1983b; 1986). S ekolingvističkoga stajališta posebno je zanimljivo pitanje, mogu li se „dijalekti” (ovdje u značenju „nestandardnih varijanata”) nositi sa standardnim jezikom ili će i ovdje doći do ujednačke, usporedive sa smrću malih jezika.

Procjena vrijednosti dijalekata doživjela je posljednjih desetljeća istu promjenu kao i stav prema jezičnim manjinama. U službenom području (država, javna prosvjeta, jezikoslovlje) razvidna je veća tolerancija spram dijalekata, pa čak i njihovo promicanje. Dijalektalni se izrazi više ne označavaju „pogrešnim”, a standardni se jezik ne smatra jedinim „pravilnim” jezikom. Odnos javnosti prema dijalektima promijenio se od „isključivanja nestandardnoga govora” preko „bidijalektizma” do „uvažavanja dijalektalnih razlika” (vidi o tome Trudgill 1983:73–77).

No, u praksi se podcjenjivanje dijalekata jedva promijenilo. Ono što je Trudgill, (1983b:198) utvrdio za Englesku vrijedi i drugdje: „Snošljivost spram dijalekata ... još uvijek je minimalna. Zapravo, stavovi spram nestandardnih dijalekata u nekim su područjima vrlo nepovoljni.” Roditelji koji misle na profesionalni uspon svoje djece, potiču ih na korištenje standardnoga jezika, koji se pak smatra i „ljepšim” i „izražajnijim” nego dijalekt. I ovdje se može ustvrditi da medij koji vodi prema usponu i veličini ostavlja bolji dojam od onoga koji priječi rast (usp. poglavlje „Sociolinguistics and Linguistic Value Judgements” u Trudgill, 1983b:201–225).

Nivelirajući utjecaj masovnih medija također se navodi kao opasnost za dijalekte, što je u ovom slučaju možda malo pretjerano, jer radio i televizija mogu čak pridonijeti nastanku dijalektalne kulture (dijalektalne književnosti i glazbe). Izraz „dijalekt” nipošto se ne smije izjednačavati s izrazom „jezik stanovnika sela”. U mnogim velikom gradovima rabe se gradski dijalekti, nastali miješanjem dijalekata doseljenika.

Granice između dijalekata rijetko su oštre, a prijelazi između dijalekata većinom su mutni. Na mjestima dodira (kao u gradovima) nastaju mješavine dijalekata, koje pak i same mogu postati dijalektima (Trudgill, 1986:83). Susjedni dijalekti često su slični i međusobno razumljivi, dok pri udaljenijima i onima što nisu u dodiru međusobna razumljivost brzo pada. Tako nastaje dijalektalni kontinuum gdje rubni dijalekti nisu više međusobno razumljivi te se smatraju posebnim jezicima. Dijalektalne kontinuum tvore primjerice južnoslavenski, sjevernoslavenski, skandinavski jezici, no oni postoje i u zapadnogermanskom i zapadnoromanskom području (Crystal, 1987:25). Tako je granica između španjolskoga i portugalskoga prijelazna, a samo postojanje standardnih jezika stvara dojam veće različitosti i naglog prijelaza.

S ekolingvističkoga je stajališta poželjno očuvati dijalektalne kontinuum s njihovim malim razlikama, koje se povećavaju s udaljenošću. Ove razlike, koje su poznati izvor humora, čuvaju zanimanje za vlastiti jezik i jezični ponos. Dijalektalni prestiž u različitim je skupina stanovništva različit: u muškaraca je veći nego u žena, kod mlađih je ljudi općenito viši nego kod starijih. Jačanje dijalektalnoga prestiža jedan je od zadataka ekolingvistike, jer visok ugled dijalekata štiti vlastiti jezik od, primjerice, engleskoga. Dijalektom koji se po mogućnosti što

više razlikuje od standardnoga jezika određeni kraj dobiva svojevrsni „identitet”, potreban za očuvanje vlastite samosvojnosti. Jedan takav primjer nudi Švicarska, gdje prema jednoj anketi (1992) 94% germanofonih Švicaraca navodi tzv. *Schwyzerdütsch* kao materinski jezik zauzimajući se za širu primjenu toga „dijalekta” u školi i medijima. „Medijska diglosija” poput one u Švicarskoj (dijalekt u usmenoj uporabi, a standardni jezik u pisanoj, usp. Sieber i Sitta, 1989:116) zamisliva je kao model i za druge zemlje (o položaju dijalekata u nekim europskim zemljama vidi izvješća u *Sociolinguistica* 3).

„Povijest borbe za spas ... domaćih govora od propasti još nije napisana. Ona je danas u punom jeku”, piše Mario Wandruszka (1990:159). Europa trenutačno doživljava pravi preporod dijalekata, koji se očituje u književnosti, glazbenim uspješnicama i radijskim emisijama. Vjerojatno je riječ o reakciji na „internacionalizaciju” koja se zagovara i promiče u brojnim područjima. Ta se reakcija očituje kao svojevrsan protupokret, čije je trajanje teško predvidjeti. „Odnos mnogih Europljana spram dijalekta”, poslušimo li se Schillerovim riječima, „danas nipošto nije naivan, nego sentimentaln, pa čak, rečeno suvremenim rječnikom – nostalgican.” (Wandruszka, 1990:159). I nadalje većina ljudi vlada dijalektom, dijalekt se uči „prirodno” kao materinski jezik, a ne „vođeno” u školi.

Sažetak, potreba istraživanja i preporučena literatura

Ekologija jezika istražuje međudjelovanja između jezika u dodiru. Međudjelovanje se može odnositi na pojedine govornice i govornike, kada je riječ o prirodnoj dvojezičnosti ili sekundarnoj kao rezultatu nastave stranoga jezika, ili se pak odnosi na dijelove društva (državu, područje, etničku skupinu itd.).

U pojedinaca jedan jezik može potisnuti koji drugi izazivajući gotovo potpun zaborav. Odnos jezika u mozgu pojedinca ovisi izravno o društvenim uvjetima u kojima se govornik nalazi. Stoga je psiholingvistička ekologija jezika na određen način ovisna o sociolingvističkoj.

Za ekolingvistiku je zanimljivije istraživanje supostojanja jezika u državama i područjima kao i istraživanje fluktuacije jezične slike na Zemlji. Budući da je 3000 do 5000 jezika raspoređeno na dvjestotinjak zemalja, gotovo u svakoj državi postoji lingvistički ekosustav, unutar kojega se odvijaju procesi ovisni o velikom broju čimbenika što se pak najvećim dijelom nalaze izvan samoga jezika. Za ekolingvistiku je posebno značajna zaštita malih jezika, pri čemu je očita usporedba sa zaštitom biljnih i životinjskih vrsta. Već su u starome vijeku nestajali jezici, no danas ta pojava poprima zastrašujuće razmjere zbog asimilacije i istrebljenja naroda, poglavito u Sjevernoj i Južnoj Americi. No, i u Europi je akutno ugroženo petnaestak „malih” jezika.

Ugroza jezika u Europi dugo se vremena zbivala zbog pritiska odozgo, utoliko što su vlade država priželjkivale jezično ujednačavanje potiskujući jezične manjine. Danas se u toj točki službeni stav promijenio, no gospodarske (profesionalne) prednosti što ih nude veliki jezici utječu na to da u mnogim područjima s malim jezicima naprije nastaje dvojezičnost, a zatim jednojezičnost na štetu maloga jezika.

U izvaneuropskim neengleskim zemljama najveći je jezični nivelator engleski jezik, pa se može očekivati da će idućih desetljeća i stoljeća u mnogim zemljama nastajati varijante engleskoga s domaćim supstratom, a u drugim pak diglosijska situacija s engleskim kao visokom varijantom. Stoga bi prvenstveni zadatak lingvistike bio da zabilježi i istraži postojeće male jezike, te da po mogućnosti djeluje u smjeru njihova očuvanja. To bi bilo moguće, primjerice, stvaranjem i jačanjem zavičajnoga „jezičnoga ponosa”.

Kao što veliki jezici, napose engleski, ugrožavaju male jezike, tako standardni jezik može ugroziti dijalekte. Iako se i ovdje službeni stav promijenio u pozitivnom smjeru, pritisak standarda na dijalekte je jak, poglavito iz gospodarskih razloga. Novonastale dijalektalne kulture i stanovit prestiž dijalekta, barem u mladih ljudi, daju nadu da će se u mnogim zemljama moći očuvati barem dvojezičnost u materinskom jeziku.

Potreba istraživanja u području ekologije jezika

- a. Psiholingvistička (individualna) jezična ekologija:
 - individualni gubitak jezika
 - vremenska kolebanja u stupnju ovladanosti nekoliko jezika
 - različit stupanj ovladavanja na različitim razinama jezika (s vremenskim kolebanjima)
 - redosljed usvojenih i izgubljenih elemenata
- b. Sociolingvistička (društvena) jezična ekologija
 - dokumentiranje i istraživanje ugroženih jezika, jezičnih manjina itd.
 - smrt jezika
 - posljedice društvene dvojezičnosti
 - istraživanje prestiža dijalekata s obzirom na čimbenike kao što su dob, spol, društveni položaj
 - utjecaj „preporoda dijalekata” na prestiž dijalekta

Preporučena literatura

Albert i Obler (1978), Denison (1982), Di Pietro (1968), Dressler (1988), Enninger i Haynes (ur.) (1984), Grosjean (1982), Haarmann (1980), Haugen (1972a), Mackey (1980), Nelde (ur.) (1980), Romaine (1989), Sociolinguistica 4 (1990), Trudgill (1986), Vildomec (1971), Wandruszka (1990), Weinreich (1968).

REFERENCIJE

- Aitchison, J. (1991). *Language Change: Progress or Decay?* 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Albert, M. and Obler, L. (1978). *The Bilingual Brain – Neuropsychological and Neurolinguistic Aspects of Bilingualism*. New York: Academic Press.
- Bailey, R. W. and Görlach, M. (eds.) (1982). *English as a World Language*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Chandler. njem. (1981): *Ökologie des Geistes*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Bergsdorf, W. (hg.) (1979). *Wörter als Waffen. Sprache als Mittel der Politik*. Stuttgart: Verlag BONN AKTUELL.
- Birnbaum, H. (1985). Divergence and Convergence in Linguistic Evolution. In: Fisiak and Jacek (eds.) *Papers from the International Conference on Historical Linguistics* (Current Issues in Linguistic Theory, 34) 1–24. Amsterdam: Benjamins.
- Bolinger, D. (1980). *Language, the Loaded Weapon. The Use and Abuse of Language Today*. London: Longman
- Cheshire, J. (ed.) (1991). *English around the World. Sociolinguistic Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Denison, N. (1982). A Linguistic Ecology for Europe? *Folia Linguistica* 16, 1–4, 5–16; njem. Sprachkontakt und Sprachkonflikt. *Zeitschrift für Wissenschaftsforschung*, Sondernummer 1, Bd. 2/4, 77–85.
- Denison, N. and Tragut, J. (1990). Language Death and Language Maintenance. In: *Sociolinguistica* 4 (Minderheiten und Sprachkontakt), 150–156.
- Di Pietro, R. J. (1968). Bilingualism. In T. A. Sebeok (ed.), *Current Trends in Linguistics*, vol 4, 399–414. Paris: Mouton.
- Dressler, W. (1988). Language Death. In F. Niemeyer (ed.) *Linguistics: The Cambridge Survey IV (Language: the Socio-Cultural Context)*, 184–192. Cambridge: Cambridge University Press.

- Eibl-Eibesfeld, I. (1986). *Die Biologie des Mänschlichen Verhaltens. Grundriß der Humanethologie.* München, Zürich: Piper.
- Enninger, W. and Haynes, L. M. (eds) (1984). *Studies in Language Ecology.* Wiesbaden: Franz Steiner (ZDL-Beiheft 45).
- Fase, W., Jaspaert, K. and Kroon, S. (1992). *Maintenance and Loss of Minority Languages.* Amsterdam: Benjamins.
- Fasold, R. (1984). *The Sociolinguistics of Society.* Oxford: Blackwell.
- Ferguson, Ch. A. (1959). Diglossia. *Word* 15, 325–340.
- Fill, A. (1987). *Wörter zu Pflugscharen. Versuch einer Ökologie der Sprache.* Wien, Köln: Böhlau.
- Fill, A. (1990). Scherz und Streit aus etholinguistischer Sicht. *Papiere zur Linguistik* 43, 2, 117–125.
- Fishman, J. A. (1989). *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistics Perspective.* Clevedon, Avon: Multilingual Matters 45.
- Gal, S. (1979). *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.* New York: Academic Press.
- Grosjean, F. (1982) *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism.* Cambridge, Mass., London: Harvard University Press.
- Haarmann, H. (1980). *Multilingualismus 2. Elemente einer Sprachökologie.* Tübingen: Narr.
- Hagège, C. (1985). *L'homme de paroles. Contribution linguistique aux sciences humaines.* Paris: Arthème Fayard.
- njem. (1987): *Der dialogische Mensch. Sprache – Weltbild – Gesellschaft.* Reinbek b. Hamburg: Rowohlt.
- Haugen, E. (1972a). *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen.* (A. S. Dil, ed.). Stanford: Stanford University Press.
- Haugen, E. (1972b). *The Ecology of Language.* In Haugen, E. *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen.* (A. S. Dil, ed.), 325–339. Stanford: Stanford University Press.
- Hawley, A. H. (1950). *Human Ecology. A Theory of Community Structure.* New York: Ronald Press.
- Heeschen, V. (1989). Humanethologische Aspekte der Sprachevolution. In J. Gessinger und W. von Rahden (hgg.) *Theorien vom Ursprung der Sprache.* 2 Bde, 196–248. Berlin, New York: de Gruyter.
- Heller, M. (ed.) (1988). *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives.* Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Horvath, B. M. and Vaughan, P. (1991). *Community Languages. A Handbook.* Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters.
- Hutchinson, T. and Waters, A. (1985). *English for Specific Purposes. A Learning Centred Approach.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Karpf, A. (1990). *Selbstorganisationsprozesse in der sprachlichen Ontogenese: Erst- und Fremdsprache(n).* Tübingen: Narr.
- Kennedy, C. and Bolitho, R. (1984). *English for Specific Purposes.* London: Longman.
- Kettemann, B. (1992). 'Words don't come easy' – German as an Immigrant Language in the USA. In Hölbling, Walter und Reinhold Wagnleitner (hgg.) *The European Emigrant Experience in the U.S.A.*, 269–283. Tübingen: Narr.
- Krebs, J. R. and Davies, N. B. (eds.) (1978). *Behavioral Ecology. An Evolutionary Approach.* Oxford: Blackwell.
- njem. (1981): *Öko-Ethologie.* Berlin, Hamburg: Parey.
- Lakoff, G. (1983). *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.* London, Chicago: University of Chicago Press.
- Leopold, W. F. (1939–1949). *Speech Development of a Bilingual Child. A Linguist's Record.* 4 vols. New York: Northwestern University Press (Reprint AMS Press, New York 1970).
- Mackey, W. F. (1976). *Bilinguisme et contact des langues.* Paris: Klincksieck.
- Mackey, W. F. (1980). The Ecology of Language Shift. In P. H. Nelde (hg.), *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*, 35–41. Wiesbaden: Franz Steiner (ZDL-Beiheft 32).
- Marshall, D. F. (ed.) (1991). *Language Planning. Focusschrift in Honor of Joshua A. Fishman.* Vol III. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.

- Mühlhäuser, P. (1986). English in Contact with Tok Pisin (Papua New Guinea). In W. Viereck and W.-D. Bald (eds.), *English in Contact with Other Languages*. (Studies in honour of Broder Carstensen on the Occasion of his 60th Birthday), 549–570. Budapest: Akademiai Kiado.
- Nelde, P. H. (hg.) (1980). *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*. Wiesbaden: Franz Steiner (ZDL–Beiheft 32).
- Nennen, H.-U. (1991). *Ökologie im Diskurs. Zu Grundfragen der Ökologie und Anthropologie und zur Ethik der Wissenschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Oksaar, E. (1972). Bilingualism. In T. A. Sebeok (ed.), *Current Trends in Linguistics*, Vol. 9, 476–511. The Hague, Paris: Mouton
- Platt, J., Weber, H. and Ho, M. L. (1984). *The New Englishes*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Price, G. (1984). *The Languages of Britain*. London: Edward Arnold.
- Prigogine, Y. und Stengers, I. (1986). *Dialog mit der Natur*. München, Zürich: Piper.
- Romaine, S. (1989). *Bilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Ruhlen, M. (1987). *A Guide to the World's Languages*. Vol 1: Classification. Sevenoaks: Edward Arnold.
- Samuels, M.L. (1970). *Linguistic Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schelsky, H. (1979). Herrschaft durch Sprache. In W. Bergsdorf (hg.), *Wörter als Waffen. Sprache als Mittel der Politik*, 15–29. Stuttgart: Verlag BONN AKTUELL.
- Sebeok, T. A. (ed.) (1968–1972). *Current Trends in Linguistics*. Vols. 4–9. The Hague, Paris: Mouton.
- Sieber, P. und Sitta, H. (1989). Schweiz. In: *Sociolinguistica* 3, 115–127.
- Sociolinguistica* 4 (1990). Ammon U., Mattheier, K. J. und Nelde, P. H. (hgg.) *Minderheiten und Sprachkontakt*. Tübingen: Niemeyer.
- Sornig, K. (1988a). Konzept des Grazer Projekts 'Sprachverlust, muttersprachlicher Zusatzunterricht und Reintegrationsprobleme bei Gastarbeiterkindern'. In K. Sornig (hg.) *Sprachverlust u.ä.* (Grazer Linguistische Studien 29). Frühjahr 1988, 59–73. Graz: Inst. F. Sprachwissenschaft.
- Sornig, K. (hg.) (1988b). *Sprachverlust u.ä.* (Grazer Linguistische Studien 29). Frühjahr 1988. Graz: Inst. F. Sprachwissenschaft.
- Spillner, B. (1991). Sprachenvielfalt in Europa. In K. J. Mattheier (hg.), *Ein Europa – Viele Sprachen*. Beiträge der 21. Jahrestagung der GAL, 19f. Frankfurt/Main: Lang.
- Steiner, C. M. (1985). *Macht ohne Ausbeutung. Zur Ökologie zwischenmenschlicher Beziehungen*. Paderborn: Junfermann-Verlag.
- Trampe, W. (1990). *Ökologische Linguistik. Grundlagen einer ökologischen Wissenschafts- und Sprachtheorie*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Trudgill, P. (1983a). *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*. Revised edn. Harmondsworth: Penguin.
- Trudgill, P. (1983b). *On Dialect. Social and Geographical Perspective*.
- Trudgill, P. (1986). *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.
- Vester, F. (1991). *Unsere Welt – ein vernetztes System*. 7. Aufl. München: dtv.
- Viereck W. and Bald, W.-D. (eds.) (1986). *English in Contact with Other Languages*. (Studies in honour of Broder Carstensen on the Occasion of his 60th Birthday). Budapest: Akademiai Kiado.
- Vildomec, V. (1971). *Multilingualism*. Leiden: Sijthoff.
- Wandruszka, M. (1979). *Die Mehrsprachigkeit des Menschen*. München, Zürich: Piper.
- Wandruszka, M. (1990). *Die europäische Sprachengemeinschaft*. Tübingen: Francke.
- Weinreich, U. (1968). *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague, Paris: Mouton (1st edn. 1953).
- Willi, J. (1985). *Koevolution. Die Kunst des gemeinsamen Wachsens*. Reinbek b. Hamburg: Rowohlt.
- Wode, H. (1980). *Learning a Second Language. An Integrated View of Language Acquisition*. Tübingen: Narr.

Preveo s njemačkoga Velimir Piškorec³

³ Velimir Piškorec, Filozofski fakultet, Odsjek za germanistiku, I. Lučića 3, 10000 Zagreb; telefon: (01) 6120323, fax: (01) 6156879; e-mail: vpiskor@ffzg.hr

